

سیر غزل در شعر فارسی

دکتر سیروس شمیسا

سرشنامه	شمیسا، سیروس، ۱۳۲۸ -
عنوان و پدیدآور	سیر غزل در شعر فارسی / سیروس شمیسا
مشخصات نشر	ویراست ۲
مشخصات ظاهری	تهران: علم، ۱۳۸۶
شابک	4 - 800 - 405 - 964 - 978
وضعیت فهرست‌نویسی	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ص. [۳۰۳-۳۱۰]: همچنین به صورت زیرنویس.
یادداشت	نمایه.
یادداشت	واژه‌نامه.
موضوع	غزل -- تاریخ و نقد.
رده‌بندی کنگره	۱۳۸۶ س ۸ ش / PIR ۳۶۲۸
رده‌بندی دیویی	۸۱۱ / ۰۹۲
شماره کتابخانه ملی	۱۰۵۱۶۷۵

نشر علم

سیر غزل در شعر فارسی (ویرایش دوم)

دکتر سیروس شمیسا

چاپ هفتم (اول علم)، ۱۳۸۶

تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه

حروفچینی: گنجینه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: چاووشگران نقش

خیابان انقلاب - بین خیابان فخررازی و دانشگاه شماره ۱۳۵۸ تلفن: ۶۶۴۶۵۹۷۰

حق چاپ برای ناشر محفوظ است.

شابک ۴ - ۸۰۰ - ۴۰۵ - ۹۶۴ - ۹۷۸

فهرست مندرجات

پیشگفتار ویرایش دوم.....	۹
پیشگفتار چاپ اول.....	۱۱

باب اول: تحول غزل فارسی

۱۳-۲۰۴

فصل اول: تعریفات و کلیات.....	۱۵
- معنی لغوی غزل.....	۱۵
- غزل در اصطلاح.....	۱۵
- اشعار غنایی.....	۱۶
- تقدم حماسه بر غنا.....	۱۷
- غزل و موسیقی.....	۱۸
- غزل در عربی.....	۲۳
- مقصود قدما از غزل.....	۲۵
- چهار معنی غزل.....	۲۹
- غزل ملحون.....	۲۹
- قول - غزل - سرود - بیت.....	۳۲

فصل دوم: عصر تغزل (تاریخچه غزل تا آغاز قرن ششم).....	۳۹
- تغزل به جای غزل.....	۳۹
- تغزل چیست؟.....	۴۰
- تغزل از نظر صورت.....	۴۳
- تغزل از نظر معنی.....	۴۶

۵۰		- معشوق مرد است نه زن
۵۴		- فروق غزل و تغزل
۵۵		- درباره منشاء غزل فارسی
۵۶		- آیا تغزل منشاء غزل است؟
۵۸		- اولین غزل فارسی
۶۰		- درباره رودکی
۶۰		- نمونه های غزل قرن چهارم
۶۳		- درباره عیوقی
۶۴		- نمونه غزل قرن پنجم
۶۵		- علت کثرت قصیده و قلت غزل
۶۹		فصل سوم: رواج غزل (از آغاز قرن ششم تا پایان قرن نهم)
۶۹		- مطالعه کلی
۷۶		- سنایی
۷۹		- انوری
۸۱		- ظهیر
۸۳		- جمال الدین اصفهانی
۸۴		- قرن هفتم اوج غزل فارسی
۸۶		- کمال الدین اسمعیل
۸۷		- سعدی
۹۳		- غزل عارفانه یا سیر تحول غزل از نظر معنی
۹۳		- تصوف
۹۶		- خاقانی
۱۰۴		- عطار
۱۰۶		- مولوی
۱۱۵		- غزلسرایان پیش از حافظ و غزلسرایان معاصر با او
۱۱۵		- امامی هروی
۱۱۶		- عراقی
۱۱۶		- همام تبریزی
۱۱۷		- نزاری قهستانی
۱۱۸		- امیر خسرو دهلوی و حسن دهلوی

۱۱۹	- اوحدی مراغه‌یی
۱۲۱	- خواجه
۱۲۴	- عماد فقیه کرمانی
۱۲۶	- سلمان ساوجی
۱۲۹	- ناصر بخارایی
۱۳۱	- کمال خجندی
۱۳۲	- حافظ
۱۳۹	- دایره غزل کلاسیک
۱۴۳	- شاعران گروه تلفیق
۱۴۳	- بعد از حافظ
۱۴۴	- شعر فارسی در عهد شاهرخ (نیمه اول قرن نهم)
۱۴۹	- دوره دوم تیموری (نیمه دوم قرن نهم)
۱۵۰	- جامی
۱۵۳	- سبک عراقی
۱۵۴	- صورت غزل عراقی
۱۵۷	فصل چهارم: از اواخر قرن نهم تا اوایل قرن یازدهم
۱۵۷	- غزل حد وسط
۱۵۸	- بابا فغانی
۱۶۰	- مکتب وقوع
۱۶۲	- وحشی بافقی
۱۶۵	فصل پنجم: سبک هندی (از اوایل قرن یازدهم تا اواسط قرن دوازدهم)
۱۶۵	- مقدمه
۱۶۶	- در باب سبک هندی یا اصفهانی
۱۷۱	- کلیم کاشانی
۱۷۳	- صائب تبریزی
۱۸۱	- مضمون غزل هندی
۱۸۵	- صورت غزل هندی

فصل ششم: دوره بازگشت (از اواسط قرن دوازدهم تا دوران مشروطیت)	۱۸۷
- مقدمه	۱۸۷
- دوره فترت	۱۸۸
- درباره شعر بازگشت	۱۸۹
- درباره شاعران دوره بازگشت	۱۹۱
- معنی و صورت غزل دوره بازگشت	۱۹۳
فصل هفتم: غزل دوران معاصر (از دوران مشروطیت تا عهد حاضر)	۱۹۷
- غزل وطنی	۱۹۸
- غزل تقلیدی	۱۹۸
- غزل نو یا تصویری	۲۰۱
- ادوار غزل فارسی	۲۰۳

باب دوم: کلیاتی در باب غزل

۲۰۵-۲۸۵

فصل اول: بحث‌های صوری	۲۰۷
- تمام مطلع	۲۰۷
- تفتن‌های دیگر در شکل غزل	۲۰۸
- غزل بدون مطلع مصراع	۲۱۲
- مطلع	۲۱۳
- تضمین	۲۱۳
- تعداد ابیات غزل	۲۱۴
- اقتفا	۲۱۵
- غزل و ردیف	۲۱۹
- عروض غزل	۲۲۰
- مقایسه	۲۳۰
- شاعران غزل‌سرا و تعداد غزلیات آنان	۲۳۱
- غزل در غیر قالب غزلی	۲۳۲
- زیبایی غزل	۲۳۲

۲۳۵	فصل دوم: بحث‌های معنایی غزل
۲۳۵	- منشاء شعر تغزلی
۲۳۷	- عشق پاک
۲۳۹	- غزل در غرب
۲۴۰	- مضمون کلی غزل
۲۴۲	- غزل مدحی
۲۴۵	- غزل و سلیقه قدما
۲۴۸	- طبقه‌بندی سبکی
۲۵۱	- نوسان شعر بین سادگی و پیچیدگی
۲۵۳	- در باب معشوق غزل
۲۵۸	- صفات و زیبایی‌های معشوق
۲۶۱	- معشوق اساطیری
۲۶۲	- مضامین و زبان مشخص و محدود غزل
۲۶۷	- جاندار پنداری
۲۶۸	- غزل قلندرانه
۲۷۰	- وحدت طولی، وحدت موضوع
۲۷۱	- انواع غزل
۲۷۳	- درد، مختصه اصلی غزل
۲۷۴	- علل تغییر و تحول سبک غزل
۲۷۸	- ارزش غزل
۲۸۲	- دنیای رمزی غزل
۲۸۷	- واژه‌نامه
۲۹۱	- نام‌نامه
۳۰۳	- کتاب‌نامه

پیشگفتار ویرایش دوم

قصیده کار هوس پیشگان بود عرفی
تو از قبیله عشقی وظیفهات غزل است

چاپ اول این کتاب در سال ۱۳۶۲ منتشر شد و بعد از آن هفت بار تجدید چاپ شد، اینک که ناشر جدید آن را حروف چینی مجدد می کند فرصتی دست داد تا در آن ویرایشی به عمل آورم. چون در اصل این کتاب برای آشنائی دانشجویان با سرگذشت غزل فارسی نوشته شده بود، تکیه بر کلیات و مطالب اصلی بود و لذا چندان وارد جزئیات و ذکر نمونه و از این قبیل مطالب نشدیم. در آن سال ها هنوز کتاب های درسی مناسب در دست نبود و لذا این کتاب با استقبال روبرو شد تا کم کم کتب دیگری از جمله سبک شناسی شعر تألیف شد و جای آن را گرفت، اما هنوز خوانندگانی هستند که همچنان که به غزل، به شنیدن سرگذشت غزل هم علاقه مندند.

بدیهی است که بعد از گذشت بیست و اندی سال در نحوه بحث و طرح مطالب در ذهن من تغییراتی ایجاد شده باشد، اما در این ویرایش جدید چهارچوب کتاب را به هم نزد و فقط مطالبی در همان حال و هوای کتاب به لابلای سطور افزودم و البته چند عنوان تازه را هم مطرح کردم. حقیقت این است که در این چند هفته یی که کتاب را برای ویرایش می خواندم و ورق می زدم دیدم پُربدک نیست و می تواند طرح کلی و جامعی از وضع غزل را در این عرصه فراخ هزار ساله ادب فارسی مجسم کند. بدیهی است که در بسیاری از موارد می توان بسیاری از مطالب دیگر را هم مطرح کرد اما من خیال نوشتن کتابی چند جلدی نداشتم. مثلاً ذکر نمونه از هر شاعری به حجم کتاب می افزود. غزل

دوران معاصر شاید به اندازه همین کتاب بحث داشته باشد هم غزل دوران پهلوی چون غزل‌های رهی و پژمان و اشتری و نظام وفا و شهریار و هم غزل قبل از آن چون غزلیات عارف و فرخی یزدی و لاهوتی و هم غزل دوران ما چون غزل سایه و سیمین بهیانی و حسین منزوی... هر کدام بحثی دارند. غزل سبک هندی فقط بحث امثال صائب و کلیم نیست، شاعران بسیاری چون ناصر علی سرهندی، بیدل، میرزا جلال اسیر، شوکت بخاری (که خودم چند سال پیش دیوانش را منتشر کردم) هر کدام داستانی دارند که پرداختن به همه این‌ها مثنوی هزار من کاغذ خواهد شد.

اما برنامه ما در آن سال‌ها برای آن دانشگاه طرح شادروان شاهرخ مسکوب بود که می‌خواست برای انواع معروف ادبی شناخت نامه‌هایی نوشته شود که مسیر اصلی را به دانشجو نشان دهد. سیر غزل و سیر رباعی را من نوشتم و سیر قصیده را یکی دیگر از همکاران که گویا به چاپ نرسید. به هر حال امیدوارم که با این کتاب خدمتی کرده باشم.

سیروس شمیسا

آبان ۱۳۸۵

پیشگفتار چاپ اول

اصل این کتاب در سال ۱۳۵۶ برای دانشجویان یکی از دانشگاه‌ها تألیف شد و اکنون که قرار شده است به طبع رسد، یادداشت‌های سالیان اخیر را به گوشه و کنار آن در افزوده‌ام. اما متأسفانه توفیق بازنویسی دست نداد.

در این رساله به اختصار کلیاتی از تحول غزل فارسی و مسایل مربوط به غزل مطرح شده است. خواننده با دید کلی‌یی که از این کتاب بدست خواهد آورد، اجمالاً با مسائل مهم غزل فارسی آشنا می‌شود. آشنایی دقیق‌تر البته منوط به مطالعه دیوان‌های شاعران غزلسراست. سعی شده است حتی‌المقدور از بحث‌های مربوط به تاریخ ادبیات و شرح احوال و آثار و افکار شاعران پرهیز شود مگر آنجا که به طرز غزلسرایی ارتباطی داشته باشد. در این مجال مختصر فرصت پرداختن به بسیاری از جزئیات دست نداد و حتی نتوانستیم از بسیاری از شاعران، نمونه‌یی نقل کنیم. زیرا هدف در مرحله اول آشنا کردن خواننده با مسائل کلی و اساسی غزل بوده است.

پیش از این، کتب و مقالات معدودی در باب غزل انتشار یافته‌اند؛ از همه آن‌ها در تألیف این مختصر استفاده شد و بدین وسیله از نویسندگان آن‌ها تشکر می‌کنم و آنان را بدون ادنی مجامله در تألیف این و جیزه با خود شریک می‌دانم، اما به هر حال چنان که ملاحظه خواهد شد به صرف تألیف قناعت نشد و در گوشه و کنار، جسته و گریخته مباحث و نظریات تازه‌یی هم عنوان گردید. طرح مسأله‌یی با آن وسعت در صفحاتی با این قلت، آن هم با قلمی چنین ناتوان بی‌شک از نقایص خالی نخواهد بود. امیدوارم که کریمان نکته‌دان از بذل هدایت دریغ نورزند و عزیزان دقیقه‌یاب بر رقم خطا به نظر خطاپوشی بنگرند.

سیروس شمیسا

زمستان ۶۱

۱- در باب حافظ، غالباً از دیوان مصحح قزوینی استفاده شده است مگر در مواردی که فاقد ابیات مقصود بوده است. در این صورت از حافظ قدسی سود جسته‌ایم (با ذکر حافظ قدسی).

۲- هم‌چنین در باب صائب از دو دیوان موجود که در «فهرست مآخذ» معرفی شده‌اند، استفاده شده است، اما نسخه مورد استفاده غالباً دیوان چاپ کتابفروشی خیام بوده است (موارد استفاده از دیوان چاپ انجمن آثار ملی مشخص شده است). نیز یکی دو بار از کتاب اشعار برگزیده صائب و دیوان مصحح شمیس استفاده کرده‌ایم که آن نیز مشخص شده است.

هریک از این سه کتاب نسبت به یکدیگر دارای افزونی‌هایی هستند.

۳- به‌طورکلی تمام منابع در فهرست مآخذ دقیقاً معرفی شده‌اند و از این روی در متن کتاب مشخصات آن‌ها ذکر نگردیده است، مگر در مواردی شبیه به موارد مذکور در فوق.